

УДК 342.8(477)

“ДВІЙНИК” ЯК ВИБОРЧА ТЕХНОЛОГІЯ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ, ДІЄВІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ

В. В. Кобржицький, О. В. Романюк,
викладачі, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

У статті виділено особливості виборчої технології “двійник”: наявність двох видів (“двійники”, “клони”) та трьох різновидів кожного виду (“кандидат-двійник”, “партія-двійник”, “виборець-двійник” та “кандидат-клон”, “партія-клон”, “виборець-клон”); спільність мети у кожного різновиду: розпорошення уваги електорату та отримання додаткового місця у складі виборчої комісії; неналежність до деструктивних сил, але наявність елементів деструкції на етапі розколу електоральної бази опонента/конкурента, або ж фальсифікації реєстру виборців; комерційний характер; всі кандидати-двійники є самовисуванцями. Проаналізовано дієвість різновиду технології “кандидат-двійник” на виборах до Верховної Ради України 2012 р. на 11 одномандатних округах та 2014 р. на 23 округах. За результатами аналізу з’ясовано недостатню ефективність виборчої технології “кандидат-двійник”.

Ключові слова: виборча технологія, “двійник”, “клон”, кандидат, партія, виборець.

V. V. Kobrzhyskyi, O. V. Romanuk,
teachers, National O.O. Bohomolets Medical University

“TWIN” AS ELECTION TECHNOLOGY IN UKRAINE: FEATURES, EFFECTIVENESS, PROSPECTS

We have identified the following features of the “twin” election technology: there are two types (“twins”, “clones”); each type has three varieties (“nominee-twin”, “party-twin”, “voter-twin” as well as “nominee-clone”, “party-clone”, “voter-clone”); each variety has same goal – dissipating electorate’s attention and obtaining additional seat in an election commission; is not a destructive, but has elements of destruction during the split of opponent’s / competitor’s electoral base, or falsifying voter register; has commercial nature; all nominees-twins are self-nominated. The effectiveness of the “nominee-twin” variety: every twelfth voter during the elections to the Verkhovna Rada of Ukraine in 2012 in 11 single-mandate constituencies where “twin” technology was used has voted for a “nominee-twin”, but it did not affect the final result of voting; in 2014 the “twin” technology succeed in 2 of 23 constituencies where was used. The prospects of “nominee-twin”: in general the statistical analysis shows its low efficiency.

Key words: election technology, “twin”, “clone”, candidate, party, voter.

В. В. Кобржицький, О. В. Романюк,
преподаватели, Национальный медицинский университет имени А. А. Богомольца

“ДВОЙНИК” КАК ТЕХНОЛОГИЯ НА ВЫБОРАХ В УКРАИНЕ: ОСОБЕННОСТИ, ДЕЙСТВЕННОСТЬ, ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье выделены особенности избирательной технологии “двойник”: наличие двух видов (“двойники” и “клоны”) и трех разновидностей в каждом виде (“кандидат-двойник”, “партия-двойник”, “избиратель-двойник” и “кандидат-клон”, “партия-клон”, “избиратель-клон”); общность цели у каждой разновидности – распыление внимания электората и получение места в избирательной комиссии; непринадлежность к деструктивным силам при наличии элементов деструкции на этапе раскола электоральной базы опонента/конкурента или фальсификации реестра избирателей; коммерческий характер; все кандидаты-двойники – самовыдвиженцы. Проанализирована действенность раз-

© Кобржицький В. В., Романюк О. В., 2016

новидности технологии “кандидат-двойник”: на выборах в Верховный Совет Украины 2012 г. на 11 одномандатных округах и 2014 г. на 23 округах. По результатам анализа установлена недостаточная эффективность избирательной технологии “кандидат-двойник”.

Ключевые слова: выборы, технология, “двойник”, “клон”, кандидат, партия, избиратель.

Постановка проблеми. Інтеграція України до європейського простору, трансформація її політичного та соціального поля приводять не лише до активації виборчого процесу різних рівнів, а й до пошуку оптимальних шляхів реалізації політичних інтересів та потреб як певних політичних сил, так і окремих політичних суб’єктів. У зв’язку із цим постає питання про дослідження різних виборчих технологій, наявних в сучасному українському політичному середовищі, їх дієвості щодо реалізації політичних запитів, впливу на результати виборчого процесу.

Мета роботи полягає в аналізі особливостей, дієвості та перспективи використання в сучасній Україні такої виборчої технології, як “двійник”.

Аналіз попередніх досліджень. Джерельну базу дослідження становлять наукові доробки вітчизняних учених з трьох напрямів – дослідження політичних технологій, виборчих політичних технологій та, власне, дослідження виборчої технології “кандидатів-двійників”.

Як політичні технології в цілому, так і виборчі технології зокрема досліджують психологи (поведінкові аспекти сприйняття певних політичних/виборчих технологій особистістю), соціологи (взаємодія соціальних груп у процесі використання певних політичних/виборчих технологій), філософи (природа, сутнісні закономірності політичних/виборчих технологій), політологи (завоювання уваги, “сердець” або “душ” громадян, які мають право голосу), педагоги (шукають шляхи навчання використанню зазначених технологій). На окрему увагу заслуговують цілеспрямовані дослідження електоральних маркетологів, іміджмейкерів, політконсультантів, PR-менеджерів, спін-докторів, медіа-спікерів та ін.

Зокрема, досліджуються в різних напрямках: менеджмент PR (М.Головатий, М.Обушний, О.Ткач); “за” і “проти” (Г.Почепцов, С.Телешун); технології як складова публічної політики (О.Титаренко); інструменти застосування в Україні (В.Тертична); масова свідомість як простір для маніпуляцій (В.Васютинський); маніпуляційні технології (І.Миклашук, В.Полторак, П.Фролов); технології політизації етнічності (І.Зварич); “мова компромату” (І.Рейтерович) та ін. На думку В.Бєбика та М.Кошелюка, політичні технології детермінуються певною національною, соціальною та іншою ментальністю [2].

Натомість виборчі політичні технології розглядаються тематично цілеспрямовано, тобто дослідження спрямовуються на конкретні технології: технологію влади – М.Обушний, А.Коваленко; технологію діяльності лобіста – О.Ткач, А.Автономов, М.Бятец, Т.Гришина, Л.Голікова, К.Куме, Ю.Литвин; технологію легітимації політичної влади – В.Ковальчук, І.Овчар, В.Сіренко, Ж.Шабо, В.Чиркін; технологію парламентаризму – В.Гурієвська, С.Загороднюк, Ю.Кисіль, А.Краснейчук, О.Худенко; технологію політичного менеджменту – В.Бурлаков, В.Дудар, М.Клочкова, Г.Пушкарьова [7] та ін.

Окремі напрацювання у вітчизняному науковому дискурсі присвячені технології “кандидатів-двійників”, а саме О.Чернікова (конкретизація змісту технології двійників), В.Полуектова (різновиди кандидатів-двійників), І.Буркут, О.Колесникова (партії-двійники), М.Агаркова, А.Афанасьєвої, Н.Малєїна, С.Шестакова (проти дія двійникам на законодавчому рівні – зловживання пасивним виборчим правом), Г.Пилипенко (класифікації виборчих технологій, зокрема брудних) [8]. Проте недостатньо дослідженими в українському науковому дискурсі залишаються особливості, дієвість, перспективи виборчої технології “двійник”.

Виклад основного матеріалу. Оскільки питання технологій розглядається у багатьох галузях знання (соціальні технології, технології виробництва, ІТ-технології тощо), вважаємо за доцільне окреслити понятійний апарат дослідження, зокрема “виборча технологія” та поняття “виборча технологія “двійник”.

Загалом поняття “виборча технологія” вчені інтерпретують залежно від досліджуваного аспекту процесу виборів. Так, А.Джабасов, відштовхуючись від методів впливу на електорат, під виборчими технологіями пропонує розуміти “сукупність прийомів, методів впливу на виборців, що базуються на визначених наукових розробках, даних конкретних соціологічних досліджень з метою досягнення політичного успіху певної політичної сили на виборах, яка використовує для досягнення цієї мети засоби політичної реклами та паблік рилейшнз” [4, с. 60–61]. Натомість М.Варій виокремлює психологічний аспект виборчих технологій: “... сукупність методів впливу на індивідуальну та соціальну психіку

виборців з метою завоювання їхніх голосів” [3, с. 270]. Але, на наш погляд, формулюючи визначення поняття “виборча технологія”, необхідно враховувати такі складові виборчого процесу, як: особливості законодавчого поля на державному рівні та місцевих виборчих норм на регіональному рівні; науковий фундамент напрацювань щодо ведення виборчої кампанії; кінцеву мету суб’єкта політики (зокрема політичні дивіденди), можливі ризики та прогнозування очікуваного результату; залученість різних політичних та соціальних груп до виборчого процесу; принципи управління громадськістю; ресурсні витрати та фактично наявний інструментарій тощо. Тому узагальнюючи, під поняттям “виборча технологія” слід розуміти систему засобів впливу на виборців, методів та шляхів, спрямованих на здобуття та утримання запрограмованого результату виборів, з урахуванням реально існуючих об’єктивних умов політичного розвитку держави.

У статті ставиться завдання дослідити основні особливості виборчої технології “двійник”.

По-перше, на наш погляд, варто виокремити два види вказаної технології: двійник (ґрунтується на схожості) та клон (ґрунтується на тотожності).

Так, Г.Пилипенко зазначає, що кандидат-двійник підбирається зі схожим прізвищем, іноді навіть ім’ям та ім’ям по батькові, як і в суперника” [10, с. 135]. Варто зосередити увагу на тому, що клони не просто дещо схожі за паспортними даними, як двійники. Клон – це майже тотожний опоненту кандидат: має не схожі, а такі самі паспортні дані; такий самий типаж зовнішності й іміджу; таку саму політичну програму дій; доведений до тотожності речовий апарат тощо. У нього можуть дещо відрізнятися біографічні дані. Як вдалий приклад вчасно клонованої партії можна навести парламентські вибори 1998 р., коли на प्रतिвагу СПУ було створено ПСПУ [9, с. 147].

По-друге, на сьогодні в Україні в кожному виді зазначеної технології використовується по три її різновиди: відповідно до партій, кандидатів, електорату (див. таблицю).

Різновиди виборчої технології “двійник”

Двійник	Клон
Двійник-партія	Клон-партія
Двійник-кандидат	Клон-кандидат
Двійник-виборець	Клон-виборець

І, як стане зрозуміло з подальшого дослідження, дієвість різновидів виборчої технології “двійник” при використанні окремо однієї від одної

дуже незначна (принаймні, досить сумнівна результативність їх застосування поодиночі).

По-третє, характерною особливістю виборчої технології “двійник” є те, що і у видів, і в кожного її різновиду одна мета: розпорошення уваги електорату та отримання додаткового місця у складі виборчої комісії.

По-четверте, деякі вчені (Л.Кочубей, Г.Пилипенко та ін.), звертаючись до морально-етичного аспекту виборчих технологій, вважають технологію “двійник” деструктивною. Основним аргументом на користь цієї точки зору є дезорієнтація електорату внаслідок задіяння двійників/клонів. Також висувається такий аргумент, як перетворення виборця з активного суб’єкта політики на об’єкта виборчих технологій. А.Ашурбеков зауважує, що в майбутньому використання цієї виборчої технології може призвести до дистанціювання виборців від виборчого процесу і взагалі від політичної системи, внаслідок чого виникає питання щодо легітимності її існування та функціонування [1, с. 259].

Автори статті не погоджуються з такою оцінкою характеристикою виборчої технології “двійник”, як деструктивність. Зазначені аргументи, на наш погляд, є дещо “першоетапними” відносно використання в українських реаліях. Наприклад, одного разу дезорієнтований електорат буде змушений бути більш уважним, пильним, відповідальним, обізнаним, що цілком закономірно, адже до сьогодні в Україні 80% населення здобуло більш-менш прийнятну освіту. Що ж до моменту перетворення суб’єкта на об’єкт, то ми одночасно перебуваємо в обох іпостасях щодо різних обставин та ситуацій, переходимо з одного стану в інший і, зрештою, керуємося власними симпатіями. Натомість відчуження виборця від виборчого процесу, про яке згадує А.Ашурбеков, пояснюється багатьма причинами і факторами, в тому числі і відчуттям того, що його ввели в оману стосовно двійників та клонів, а отже, потребує окремого дискурсу. У будь-якому разі виборча технологія “двійник”, з одного боку, дає можливість отримати бажане тому, хто її застосує, пожвавлює виборчий процес, а з другого – спонукає свідомого виборця до особистісного зростання. Не варто забувати й про можливе бажання виборця “злити” свій голос, проголосувати за когось незначного. Причиною такого бажання може бути як відсутність гідного кандидата, так і недовіра до влади чи політичних діячів у принципі. Виходячи з цього вважати згадану технологію деструктивною недоцільно. Можна розглядати лише елементи деструкції на етапі розколу елек-

торальної бази опонента/конкурента або ж фальсифікацію реєстру виборців.

По-п'яте, виборча технологія “двійник” має таку особливість, як практичний (здіяна на різних рівнях, у проект втягується велика кількість людей) та комерційний характер як щодо населення, так і щодо політичних суперників (від грошової винагороди до отримання електоральної вигоди).

По-шосте, як буде показано далі, всі кандидати-двійники є самовисуванцями.

У межах статті подальша увага зосереджуватиметься на різновиді “кандидат-двійник” і буде зроблена спроба визначити дієвість виборчої технології “двійник”.

Основна ідея дослідження полягає в тому, що порівнюються результати виборів у тих одномандатних округах, де застосовувалася технологія “двійників”, і сума голосів, отриманих основним кандидатом та його “двійниками”, з кількістю голосів, отриманих іншим кандидатом, який став другим (у деяких випадках включаючи й третього, якщо між ними різниця менше ніж 1% голосів). Перевіримо, чи міг би кандидат, який програв вибори, виграти їх, якби проти нього не застосували технологію “двійника”, тобто чи не буде сума голосів, відданих за нього і його “двійників”, більшою за кількість голосів, отриманих переможцем.

Аналіз результатів виборів до Верховної Ради в одномандатних виборчих округах показав, що технологія “двійників” була використана в 11 округах, а саме: № 23 (Волинська область), № 83 (Івано-Франківська область), № 92 (Київська область), № 104 (Луганська область), № 160 (Сумська область), № 165 (Тернопільська область), № 191 (Хмельницька область), № 199 (Черкаська область), № 206 (Чернігівська область), № 211 та 222 (обидва – місто Київ) [5].

Уважаємо за необхідне звернути увагу й на такі особливості застосування технології “двійників” у 2012 р.: обов'язковим атрибутом технології “двійника” є те, що в усіх виборчих округах самі “кандидати-двійники” були самовисуванцями.

У більшості (6 із 11, або 54,54%) округів “кандидат-двійник” мав саме ім'я або по батькові (у випадку однакового прізвища з основним кандидатом), яке за абеткою стоїть раніше за ім'я основного кандидата, а це означало, що відповідно до абзацу другого ч. 4 ст. 80 Закону України “Про вибори народних депутатів України” у виборчому бюлетені “кандидат-двійник” указувався раніше. Також варто зазначити, що “двійники”, які в бюлетені були розміщені вище від основного кандидата (а таких було 5), у середньому отримали 3,116% голосів, в той час як “двійники”, які в

бюлетені розміщувалися нижче (6 випадків), у середньому отримали 2,78% голосів. Інакше кажучи, різниця між тим, де в бюлетені розміщений “кандидат-двійник” – попереду основного кандидата чи після нього – хоч і незначна (0,336%), але існує.

Стосовно частки голосів, які були віддані “кандидатам-двійникам”, ситуація є такою: у восьми виборчих округах відсоток голосів, відданих виборцями за “кандидатів-двійників”, не перевищував показник 10% від кількості голосів, відданих основному кандидату, і лише у трьох округах цей показник становив більше ніж 10% від голосів, відданих основному кандидату. Узагальнюючи отримані результати, можна помітити, що на 352607 голосів, відданих за основних кандидатів, припало 28636 голосів, відданих за їх “двійників”, що в цілому становить менше за 10% від результату, отриманого основними кандидатами, а саме 8,12%. Інакше кажучи, в середньому кожен дванадцятий виборець голосував за “кандидата-двійника”, але при цьому на остаточний результат волевиявлення це не вплинуло.

Таким чином, на виборах до Верховної Ради України 2012 р. технологію “двійників” було застосовано в 11 одномандатних виборчих округах, і в жодному з них ця технологія не вплинула на результати виборів. Кандидат в окрузі, з яким балотувався “двійник”, або все одно перемагав і здобував депутатський мандат (так сталося у семи випадках із 11), або ж такому кандидату навіть з урахуванням голосів, які виборцями були віддані за “кандидата-двійника”, не вистачало суми цих голосів для перемоги в одномандатному окрузі (таким був результат у чотирьох виборчих округах). В одному випадку – в окрузі № 83 – переможець навіть попри наявність “кандидата-двійника” у бюлетені отримав абсолютну більшість голосів виборців.

Попри неефективність застосування технології “двійників” за результатами виборів у 2012 р., під час позачергових виборів до Верховної Ради у 2014 р. технологія не просто не зникла, а навпаки – “дістала розвитку”: вже у 23 одномандатних виборчих округах можна було спостерігати використання “кандидатів-двійників”.

Технологію “двійників” цього разу було застосовано в таких одномандатних виборчих округах: № 35 і 37 (Дніпропетровська область), № 47 (Донецька область), № 68 (Закарпатська область), № 81 (Запорізька область), № 92 і 94 (Київська область), № 102 (Кіровоградська область), № 129 (Миколаївська область), № +137 і 141 (Одеська область), № 147 (Полтавська область), № 168 і 170 (Харківська область), № 184 (Херсонська область), № 188 і 191 (Хмельницька об-

ласть), № 197 (Черкаська область), № 210 (Чернігівська область), № 214, 216, 217 і 223 (всі – місто Київ) [6].

Порівняно з попередніми виборами, лише в двох округах технологію “двійників” застосували повторно. В окрузі № 92 у 2012 р. кандидат Віктор Вікторович Світовенко мав двійника, але сума голосів все одно була меншою, ніж у переможця; через два роки В.В.Світовенко “двійника” вже не мав, але його мав його головний опонент по виборчому округу – Віталій Іванович Гудзенко, проте останньому наявність “двійника” у виборчому бюлетені не завадила перемогти на виборах. Тож В.В.Світовенко програв вибори двічі – і тоді, коли мав “двійника”, і тоді, коли “двійника” мав його головний конкурент. На Хмельниччині в окрузі № 191 ситуація була іншою – обидва рази перемогу здобув Віктор Васильович Бондар і в обох випадках разом із ним був “двійник”, який не завадив кандидату перемогти. На інших округах, де в 2012 р. була використана ця технологія, два роки потому не повторилася, натомість була використана в інших.

У 2014 р., як і двома роками раніше, всі без винятку “двійники” були самовисуванцями. При цьому одразу в шести округах 7 кандидатів мали більше від одного “двійника”. Та головна відмінність стала не кількісною, а якісною: у двох випадках у Закарпатті та Києві – в округах № 68 та 216 “двійники” вплинули на результат виборів, а кандидати, проти яких була використана вказана технологія, вибори програли, хоча сума голосів виборців, віддана за них та їхніх “двійників”, перевищила результат переможця.

Серед 36 “двійників” 21 у бюлетені розташовувався вище і 15 – нижче від кандидата, проти якого технологія використовувалася, тобто як і під час попередньої кампанії існує тенденція віддавати перевагу тим “двійникам”, які будуть надруковані раніше у виборчому бюлетені. “Двійники”, які в бюлетені розмішувалися вище від основного кандидата, в середньому отримали 2,5619% голосів (менше, ніж у 2012 р.), в той час як “двійники”, які в бюлетені розмішувалися нижче, в середньому отримали 1,8606% голосів (також менше, ніж під час попередніх виборів). Отже, немає особливого значення, де в бюлетені розташований “двійник” – попереду основного кандидата чи після нього (в першому випадку – 0,701%, в другому – 0,336% у 2012 р.), але збільшується порівняно з попередніми виборами, в той час як відсоток голосів, відданих за “двійників”, зменшився, що може свідчити про те, що виборців, обізнаних з

цією технологією, стає важче “змусити” проголосувати за “двійника”.

Повертаючись до питання про частку голосів, які були віддані “двійникам” щодо основних кандидатів, можна констатувати, що ситуація у 2014 р. суттєво змінилася: на 435509 голосів, відданих за кандидатів, припало 61406 голосів, відданих за їх “двійників”, що становить 14,099%, тобто порівняно з виборами 2012 р. цей показник збільшився на 5,979%. Попри те, що в цілому виборці менше стали голосувати за “двійників”, останні тільки збільшили частку своїх голосів щодо кандидатів, проти яких використано цю технологію.

Округ № 68 привертає до себе увагу одразу з кількох причин: по-перше, через наявність одночасно чотирьох “двійників”, двоє з яких у виборчому бюлетені розмішувалися перед основним кандидатом, а двоє – після нього; по-друге, сума голосів, відданих за кандидатів-двійників, виявилася більшою на 745 за кількість голосів, отриманих переможцем, тобто можна стверджувати, що в цьому разі технологія “двійників” виявилася дієвою.

В окрузі № 141 спостерігалася досить цікава ситуація – відразу двоє претендентів на перемогу мали “двійників”, при цьому саме один із претендентів і отримав депутатський мандат, незважаючи на застосування проти нього вказаної технології.

Як і на виборах у 2012 р., був один випадок в окрузі № 214, коли переможець навіть попри наявність “двійника” отримав абсолютну більшість голосів виборців.

Хоча в 2014 р. у двох із 23 округів технологія “двійників” спрацювала, в цілому можна вважати її малоефективною, адже сумарно за дві кампанії технологія спрацювала двічі на 34 випадки загалом, тобто її ефективність становить лише 5,882%. Однією з головних цілей застосування цієї технології є не стільки намагання “перехопити” голоси неуважних виборців, скільки отримати додаткове місце у складі відповідних виборчих комісій.

Висновки. У цілому виборча технологія “двійник” має певні особливості. Такий її різновид, як “кандидат-двійник”, є малоефективною технологією щодо дієвості, комерційно витратною. Від виборів до виборів згадана технологія ускладнюється й поширюється, і, нарешті, починає спрацьовувати (2014 р. позитивний результат у двох із 23 округів).

Подальшого дослідження потребують такі різновиди виборчої технології “двійник”, як “партія-двійник”, “виборець-двійник”, “партія-клон”, “виборець-клон”.

Список використаних джерел

1. Ашурбеков А. А. Морально-етичні компоненти виборчих технологій в Україні: соціологічний аспект / А. А. Ашурбеков // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : зб. наук. пр. ДонДУУ. – Донецьк : ДонДУУ, 2014. – Т. XV. – Вип. 281. – С. 256–262. – (Серія “Спеціальні та галузеві соціології”).
2. Бебик В. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг / В. Бебик. – Київ : МАУП, 2001. – 203 с.
3. Варій М. Й. Політико-психологічні передвиборчі та виборчі технології : навч.-метод. посіб. / М. Й. Варій. – Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
4. Джабасов А. А. Политические технологии избирательных кампаний: проблема категориального осмысления / А. А. Джабасов // Вест. Моск. унта. – М. : Серия 12, 2000. – № 2. – С. 60–61.
5. Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp039?PT001F01=900>
6. Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp039?PT001F01=910>
7. Кисіль Ю. М. Політична опозиція – складова політичної системи / Політична опозиція : навч. посіб. / Ю. М. Кисіль ; за заг. ред. В. А. Гошовської, К. О. Ващенко, Ю. Г. Кальниша. – Київ : НАДУ, 2013. – С. 7–34.
8. Колесников О. Еволюція виборчих технологій у контексті демократичного процесу в Україні / О. Колесников // Вісник Центральної виборчої комісії, 2011. – № 2. – С. 56–64.
9. Нагорняк Т. Л. Політико-партійний ринок та маркетинг в Україні: етапи становлення та розвитку / Т. Л. Нагорняк, А. Ф. Руденко // Панорама політологічних студій : наук. вісн. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2013. – Вип. 10. – С. 139–148.
10. Пилипенко Г. А. Класифікація деструктивних виборчих технологій / Г. А. Пилипенко // Вісн. СевНТУ : зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2009. – Вип. 100. – С. 131–136. – (Серія : Політологія).

References

1. Ashurbekov A.A. Moral'no-etychni komponenty vyborchikh tekhnologii v Ukraini: sotsiologichnyi aspekt [Moral and ethical components of election technologies in Ukraine: sociological aspect] / A.A. Ashurbekov // Suchasni suspil'ni problem u vymiri sotsiologii upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats' DonDUU. Tom XV. Seriya "Spetsial'ni ta galuzevi sotsiologii". Vypusk 281. [Modern social problems in terms of management sociology: scientific research journal DonSUU. Volume XV. The Series "Special and branch sociology". Issue 281. – pp. 256–262.
2. Bebyk V. Menegment vyborchoyi kampanii: resursy, tekhnologii, marketyng [Election campaign management: resources, technology, marketing] / V. Bebyk. – Kyiv: MAUP, 2001, 203 p.
3. Varii M.Y. Polityko-psykhologichni peredvyborchi ta vyborchi tekhnologii [Political and psychological pre-election and election technologies] : Textbook / M.Y. Varii, Kyiv, "Elga, Nika-Centre", 2003, 400 p.
4. Dzhabasov A.A. Politicheskiye tekhnologii izbiratel'nykh kampaniy: problema kategorial'nogo osmysleniya [Political technologies of election campaigns: the problem of categorical thinking] / A.A. Dzhabasov // Bulletin of Moscow University, Series 12, 2000, №2, pp. 60–61.
5. Data taken from the official website of the Central Election Commission – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp039?PT001F01=900>
6. Data taken from the official website of the Central Election Commission – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp039?PT001F01=910>
7. Kysil' Y.M. Politychna opozytziya – skladova politychnoyi systemy [Political opposition – part of political system] / Politychna opozytziya: navch. posib [Political opposition: tutorial] / Edited by V.A. Goshov's'ka, K.O. Vashchenko, Y.G. Kal'nysh, Kyiv, NADU, 2013, pp. 7–34.
8. Kolesnykov O. Evolyutsiya vyborchikh tekhnologii u konteksti demokratychnogo protsesu v Ukraini [Evolution of election technologies in the context of the democratic process in Ukraine] / O. Kolesnykov // Bulletin of the Central Election Commission, 2011, №2, pp. 56–64.
9. Nagorniak T.L. Polityko-partiynyi rynek ta marketyng v Ukraini: etapy stanovlennia ta rozvytku [Political and party market and marketing in Ukraine: stages of formation and development] / T.L. Nagorniak, A.F. Rudenko // Scientific bulletin of RDGU. Panorama of the Political Studies, 2013, Issue 10, pp. 139–148.
10. Pylypenko G.A. Klasyfikatsiya destruktivnykh vyborchikh tekhnologiy [Classification of destructive election technologies] / G.A. Pylypenko // Bulletin of the SevNTU, Series: Modern political technologies, 2009, Issue 100, pp.131–136.